

РОЛЬ УГКЦ У ПОРЯТУНКУ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ

А. В. Гуцол

Анотація. У статті досліджено роль Української греко-католицької церкви під час Другої світової війни у порятунку єврейського населення під час Голокосту. Автором аналізуються моральні та організаційні аспекти діяльності церкви, мотиви духовенства і мирян, а також суспільний і історичний контекст цих дій. Вдалося визначити вплив релігійних інституцій на формування моральної свідомості та практичний захист людського життя у складних і небезпечних умовах. Окреслено значення цих подій для сучасного розуміння історії Голокосту та ролі релігії в соціальній відповідальності.

Ключові слова: Україна, Голокост, УГКЦ, єврейська діаспора, християнські цінності, Друга світова війна.

Голокост – одна з найтяжчих трагедій людства ХХ століття – поставив перед релігійними спільнотами і церквами складний моральний вибір: співпраця, мовчання чи активний опір, порятунок життя. Українська греко-католицька церква (УГКЦ) під час німецької окупації Галичини (1941–1944) стала однією з тих інституцій, які, попри ризик, здійснювали акти порятунку єврейського населення. Метою статті є з'ясування форм допомоги, мотивів духовенства, обмежень та ризиків, а також оцінка масштабу і історичного значення діяльності УГКЦ у цьому контексті.

Галичина в період Другої світової війни перебувала у складній політичній і етнічній ситуації: після радянської окупації 1939 року та наступної німецької в 1941 році в регіоні активувались переслідування євреїв, погроми, створення гетто й акції ліквідації. Українське населення – як церква, так і миряни – опинилися під тиском окупаційної влади, а також антисемітських настроїв у деяких частинах суспільства.

Діяльність УГКЦ у порятунку євреїв відзначалася не лише організаційною підтримкою, але й моральним авторитетом, що сприяло формуванню суспільної свідомості, спрямованої на захист людської гідності та прав людини. Завдяки широкій мережі монастирів, чернечих спільнот, монаших осель та парафій, отримала можливість надавати допомогу тим, хто був під загрозою.

Під час Другої світової війни митрополит Української греко-католицької церкви граф Андрей Шептицький врятував приблизно 100–150 євреїв, серед яких були як дорослі, так і діти. Цей факт широко відомий і фігурує у багатьох наукових та науково-популярних працях, присвячених історії Голокосту та діяльності митрополита. Водночас конкретні деталі його діяльності залишаються маловідомими: не відомо поіменно всіх врятованих, а також точних методів, які Шептицький застосовував у процесі порятунку. Значна частина цієї інформації, ймовірно, назавжди залишиться недоступною.

Проте важливо наблизитися до вірогідного відтворення цієї сторінки життя митрополита та трагедії Голокосту, спираючись на доступні джерела – документи епохи та спогади учасників подій. Збережено дуже мало письмових свідчень щодо порятунку євреїв, адже ніхто не фіксував розпоряджень митрополита чи імена дітей, які отримували прихисток у греко-католицьких сиротинцях або фальшиві метрики про хрещення.

Андрей Шептицький як голова УГКЦ не міг не знати про методи, які використовували священники для переховування євреїв. Наприклад, збереглася записка, що свідчить про його поінформованість щодо видачі фальшивих метрик священниками та про необхідність попереджати їх про можливі арешти. Особливу роль у цих акціях порятунку відігравали найближчі співробітники митрополита, зокрема його секретарі о. Грицай та о. Котів, а також монахи та монахині Студійського уставу, які поділяли його погляди і були віддані його реформаторській концепції УГКЦ [1].

Із наростанням насильства щодо євреїв у Львові митрополит видає серію пастирських послань, у яких закликає вірних своєї Церкви не брати участі в діях, які несуть ненависть та шкоду людині.

Одне із найвідоміших таких послань – «Не убий!» (1942). У ньому митрополит Андрей апелює до вищих моральних цінностей, говорить про гідність людського життя і застерігає українців від небезпеки бути втягненими у вбивчі речі – протистояння за політичними поглядами, у старий українсько-польський конфлікт та використання українців німцями у своїх каральних операціях. Митрополит Андрей намагався знайти порозуміння і підтримку у православних братів. Про це свідчить його активне листування із православними єпископами, зокрема Іларіоном (Іваном Огієнком), та численні послання до православної інтелігенції України. Було і листування Митрополита Андрея з Ватиканом. На піку Голокосту, у 1942 році, у листі до папи Пія XII він пише про німецький нацизм, дії якого має перед очима щодня [2].

Звання «Праведник народів світу» присвоюється від імені Держави Ізраїль особам різних національностей та віросповідань за порятунок євреїв під час Голокосту. Такі вчинки вимагали надзвичайної сміливості та самопожертви, оскільки на території Галичини з жовтня 1943 року до червня 1944 року нацистською адміністрацією було розстріляно понад сотню людей, які надавали допомогу євреям, переважно українців. Перемишльська єпархія характеризувалася високою інтенсивністю рятувальних акцій, зокрема у містах Дрогобич та Борислав.

Україна займає четверте місце у світі за кількістю Праведників народів світу (після Польщі, Голландії та Франції). Понад дві з половиною тисяч українців визнано Праведниками народів світу. У 2014 р. було виявлено 46 українців, які удостоїлися звання «Праведник народів світу». Українська статистика не є докладна, практично до 1991 р. ніхто цим не займався, і всі «нові» праведники були приписані громадянам Радянського Союзу. Серед українських рятівників значну роль відігравали представники Української Греко-Католицької Церкви.

Зокрема, о. Омелян Ковч (1884–1944), греко-католицький священник із Перемишля, переховував євреїв у концтаборі, забезпечував їх їжею та медичною допомогою, за що був заарештований і загинув у концтаборі Майданек. Брат Андрея Шептицького блаженний Климентій Шептицький (1869–1951), очолював монастир Унів, де опікувався єврейськими сиротами, забезпечував їх харчуванням і безпечним прихистком. Настоятелька монастиря Студиток у Львові, сестра Йосифа Олена Вітер (1895–1970), рятувала єврейських дітей, приховуючи їх у монастирі та надаючи фальшиві документи. О. Василь Гриник (1900–1944), священник у Перемишлі, керував сиротинцями, переховував євреїв та надавав їм фальшиві метрики хрещення і миропомазання.

Багато рятувальних акцій залишилися невідомими, оскільки учасники вважали допомогу євреям природним моральним обов'язком. Перемишльська єпархія, завдяки діяльності блаженного Йосафата Коциловського (1876–1947) та створеній ним «Єпархіальній допомозі», стала центром гуманітарної опіки українських та єврейських сиріт. Дослідження діяльності українських Праведників народів світу демонструє високий рівень моральної стійкості, християнської совісті та героїзму, незважаючи на історичні спроби применшити їхній внесок у порятунок людських життів [3].

Ще одним прикладом може слугувати організований у 1942–1944 роках монахами Студійського уставу Львова груповий порятунок євреїв на взуттєвій фабриці «Солід» за розпорядженням митрополита Андрея Шептицького. Фабрика, створена ієромонахом Йоаном Петерсом, етнічним німцем і монахом-студитом, ставала місцем прихистку єврейських шевців та їхніх родин із львівського гетто. Завдяки конспірації, таємному вивезенню надлишків шкіри та підтримці мирян УГКЦ, студити забезпечували їм їжу, паливо і ліки, одночасно виробляючи взуття для Вермахту, що давало прикриття діяльності. Організаційно порятунок очолювали брати Лазар Шиян і Теодосій Цибрівський, а допомогу надавали жінки-мирянки, які готували їжу для тих, хто переховувався. Діяльність відбувалася під постійною смертельною небезпекою: фабрика перебувала в центрі міста, загрожували обшуки СД, доноси сусідів і внутрішні ризики від ненадійних працівників. Усі євреї, які перебували під опікою студитів на «Соліді», вижили; троє працівників фабрики пізніше отримали звання Праведників народів світу. Цей випадок є унікальним прикладом організованого групового порятунку в Україні, порівнянним із діяльністю Оскара Шиндлера у Кракові, і демонструє координацію духовенства та мирян у екстремальних умовах під час Голокосту [4].

Монахам вдалося врятувати більше 800 євреїв. Варто зауважити, що переховування єврейських родин на взуттєвій фабриці «Солід» монахами Студійського Уставу було безпрецедентним актом в історії Греко-Католицької Церкви під час Другої світової війни. Такий великий кількості людей вдалося пережити Голокост, незважаючи на обшуки і доноси, що супроводжували їх протягом двох років. Цей випадок є унікальним, адже говорить також про співпрацю монахів і мирян. У цьому контексті потрібно наголосити, що ця сторінка взаємодопомоги є практично втраченою для дослідників. У поодиноких випадках натяки на неї трапляються у допитах репресованого духовенства Греко-Католицької Церкви радянськими органами держбезпеки [5].

Матеріали, наведені у дослідженні діяльності УГКЦ під час Голокосту доводять, що церква виконувала роль посередника гуманітарної допомоги та морального орієнтира у складних обставинах окупації. Порятунком євреїв здійснювався через поєднання організаційних можливостей церковних структур, особистої ініціативи духовенства та підтримки мирян. Це дозволило забезпечити прихисток і матеріальну допомогу великій кількості людей. Діяльність УГКЦ охоплювала як окремі випадки порятунку, так і організовані групові акції, що свідчить про системний підхід та здатність адаптуватися до небезпечних умов.

Через обмеженість документальної інформації, це ускладнює повну реконструкцію цих подій, проте дозволяє виділити ключові мотиви та механізми діяльності: моральний обов'язок, релігійні принципи та готовність до ризику заради збереження людського життя. Діяльність церкви у цей період слугує прикладом того, як релігійні інституції могли поєднувати моральні цінності з організаційною діяльністю у кризовій ситуації та надавати значущий внесок у збереження життя людей. Крім того, дослідження таких практик сприяє більш комплексному розумінню ролі УГКЦ у соціально-політичному контексті Галичини під час Другої світової війни.

Abstract. The article explores the role of the Ukrainian Greek Catholic Church during World War II in rescuing the Jewish population during the Holocaust. The author analyzes the moral and organizational aspects of the Church's activities, the motives of the clergy and laity, as well as the social and historical context of these actions. The study identifies the influence of religious institutions on the formation of moral consciousness and the practical protection of human life under complex and dangerous circumstances. The significance of these events for the modern understanding of the history of the Holocaust and the role of religion in social responsibility is outlined.

Keywords: Ukraine, Holocaust, UGCC, Jewish diaspora, Christian values, World War II.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гентош Л. Митрополит Андрей Шептицький і Голокост: нові документи та нові інтерпретації історичних контекстів. *Україна Модерна*. 2021. URL: https://uamoderna.com/pdl-min/mitropolit-andrej-sheptyckij-i-golokost-novi-dokumenty-ta-novi-interpretaczii-istorichnix-kontekstiv/?utm_source=chatgpt.com
2. Як Андрей Шептицький рятував євреїв. *Українська Греко-Католицька Церква Львівська Архiepархія*. 2023. URL: <https://ugcc.lviv.ua/2023/06/30/yak-andrej-sheptytskyj-ryatuvav-yevreyiv/>
3. Білий Б. Праведники УГКЦ, що рятували євреїв під час голокосту. *Archidiecezja Przemysko-Warszawska Kościoła Greckokatolickiego w Polsce. Archidiecezja Przemysko-Warszawska Kościoła Greckokatolickiego w Polsce. Перемисько-варшавська архієпархія УГКЦ*. 2019. URL: <http://old.cerkiew.org/2019/02/08/праведники-угкц-що-рятували-євреїв-пі/>
4. Козак О. Хто переховував євреїв на фабриці «Солід» у часи Голокосту. *Українська Греко-Католицька Церква*. 2023. URL: <https://ugcc.ua/data/hto-perehovuvav-evreyiv-na-fabrytsi-solid-u-chasy-golokostu-3097/>
5. Як відбувався порятунок євреїв монахами Студійського уставу УГКЦ в 1942–1944 роках. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*. 2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/yak-vidbuvavsya-poryatunok-evreyiv-monahamy-studiyskogo-ustavu-ugkts-v-1942-1944-rokah-2330/>